

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ
ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟ
ΛΟΓΟΣ
Κονδύλη 1 • Μαρούσι • Τ.Κ. 15122
Τ: 210 8062033, 210 8062017
E: front.logos@gmail.com
www.front-logos.gr

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ 2015
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

A1. Έτσι λοιπόν εφοδιασμένοι οι άνθρωποι στην αρχή κατοικούσαν διασκορπισμένοι, πόλεις όμως δεν υπήρχαν· αφανίζονταν λοιπόν από τα θηρία, επειδή ήταν από κάθε άποψη και σε κάθε περίπτωση πιο ανίσχυροι απ' αυτά, και οι τεχνικές γνώσεις ήταν ένας ικανοποιητικός βοηθός τους για την ανεύρεση της τροφή τους (για να βρίσκουν την τροφή τους), αλλά ανεπαρκής στον πόλεμο εναντίον των θηρίων – γιατί δεν είχαν ακόμα την τέχνη για την οργάνωση της πολιτείας, της οποίας μέρος είναι η πολεμική- επιδίωκαν λοιπόν να συναθροίζονται και να εξασφαλίζουν τη σωτηρία τους χιτίζοντας πόλεις· κάθε φορά λοιπόν που συναθροίζονταν, αδικούσαν ο ένας τον άλλον, επειδή δεν είχαν την πολιτική τέχνη, ώστε πάλι διασκορπίζονταν και καταστρέφονταν. Ο Δίας, λοιπόν, επειδή φοβήθηκε για το γένος μας μήπως χαθεί ολότελα, στέλνει τον Ερμή, να φέρει στους ανθρώπους τον αλληλοσεβασμό και τη δικαιοσύνη, για να αποτελούν στολίδια των πόλεων και συνεκτικοί δεσμοί φιλίας.

B1. Η έντεχνος σοφία και η φωτιά αποτελούσαν αποκλειστικά προνόμια των θεών. Από τη στιγμή που ο Προμηθέας τα έκλεψε από τους θεούς και τα δώρισε στους ανθρώπους, ο άνθρωπος έγινε μέτοχος της θεϊκής ουσίας και δύναμης. Με τις δυνάμεις αυτές δημιούργησε τον τεχνικό πολιτισμό μεταβάλλοντας την όψη της φύσης κατά κάποιο τρόπο σαν δημιουργός-θεός. Η τεχνική του Ηφαίστου και η σοφία της Αθηνάς μαζί με τη φωτιά αποτέλεσαν τη βασική υποδομή του πολιτισμού. Η έννοια της φωτιάς ως δυναμογόνου φυσικού στοιχείου αναπτύσσεται διεξοδικά στη φιλοσοφία του Ηρακλείτου (ἀείζων πυρ). Η μεταμορφωτική δύναμη αυτού του στοιχείου δεν μπορούσε παρά να εκληφθεί ότι αποτελούσε αποκλειστικό κτήμα των θεών, δηλ. στοιχείο θεϊκής ουσίας και ένα από τα μυστικά της δύναμής τους. Είναι λοιπόν θεία μοίρα γιατί:

- α) ως τότε το κατείχαν μόνο οι θεοί,
- β) το απέκτησαν με θεϊκή παρέμβαση (του Προμηθέα) και
- γ) επιτρέποντας στον άνθρωπο να αναπτύξει πολιτισμό, του επέτρεψε ν' αναγνωρίσει την ύπαρξη θεών.

B2. Η προσπάθεια των ανθρώπων να δημιουργήσουν πολιτικά οργανωμένες κοινωνίες διέρχεται από τρεις φάσεις-στάδια:

Πρώτη φάση: Πρωτόγονο στάδιο σποραδικής διαβίωσης («κατ' ἀρχάς ὄκουν σποράδην»). Παρά τις επιτυχίες σε διάφορους τομείς του πολιτισμού (θρησκεία, έναρθρος λόγος, τέχνες), οι άνθρωποι υστερούσαν ως προς την κοινωνικοπολιτική οργάνωση. Η διασπορά τους και η απουσία συναθροίσεων σε πόλεις φανερώνει ότι στον τομέα αυτό δεν υπήρξε πρόοδος.

Αποτέλεσμα: Το πρωτόγονο στάδιο διαβίωσης εγκυμονούσε κινδύνους για την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου. Τα θηρία εξόντωναν και απειλούσαν με αφανισμό το ανθρώπινο είδος.

Οι λόγοι της αδυναμίας του ανθρώπου να αντιμετωπίσουν την κατάσταση ήταν οι εξής:

α) «ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι»: ως προς το βιολογικό εξοπλισμό οι άνθρωποι ήταν κατώτεροι από τα ζώα, τα οποία, σύμφωνα με το μύθο, είχαν προικισθεί με όπλα (νύχια, γερά δόντια, κέρατα κ.ά.)

β) «καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφήν ικανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἔνδεής»: Με τον όρο «δημιουργική τέχνη» εννοούνται οι τεχνικές γνώσεις, η ικανότητα κατασκευών. Η σημασία τους δεν παραγνωρίζεται, καθώς βοήθησαν τον άνθρωπο στην εξεύρεση της τροφής του και στη δημιουργία όλων των επιτευγμάτων του υλικού πολιτισμού, όμως δυνατότητες για την επιτυχή αντιμετώπιση των θηρίων δεν παρέχουν. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι κύριο μέλημα του Πρωταγόρα δεν είναι να μειώσει την «ἔντεχνη σοφία», αλλά να υμνήσει στη συνέχεια –ως ανώτερη όλων– την πολιτική τέχνη.

γ) «οὐπω γὰρ εἶχον πολιτικὴν τέχνην, ἧς μέρος πολεμικὴ»: Εδώ η πολεμική τέχνη παρουσιάζεται ως μέρος της πολιτικής κι αυτό γιατί η προστασία από τα θηρία και γενικά τους κινδύνους από τη φύση απαιτεί τη συγκρότηση οργανωμένης κοινωνίας. Προϋποθέτει διοικητική ικανότητα, πειθαρχία, ομαδικό πνεύμα, και τακτική συνεργασία και οργάνωση, στοιχεία που δε διέθεταν ακόμη οι άνθρωποι λόγω της έλλειψης πολιτικής αρετής. Συνέπεια όλων των παραπάνω ελλείψεων ήταν ο κίνδυνος αφανισμού του ανθρώπου από τα άγρια θηρία. Επομένως, η πολεμική τέχνη προϋποθέτει την πολιτική.

Δεύτερη φάση: Συγκρότηση πόλεων («ἐξήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σώζεσθαι κτίζοντες πόλεις»): Η μόνη σωτηρία για την αποφυγή της εξόντωσης θεωρήθηκε ότι ήταν η συγκρότηση των πόλεων. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις του Πρωταγόρα και άλλων σοφιστών, η οργάνωση του ανθρώπου σε κοινωνίες ήταν αποτέλεσμα εξωγενών παραγόντων: η ανάγκη επιβίωσης, η άμυνα, η ασφάλεια και η προστασία από τα θηρία ώθησε τον άνθρωπο στη δημιουργία τους. Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος εξαναγκάστηκε να συγκροτήσει κοινωνίες για να αντιμετωπίσει εξωτερικούς κινδύνους. Μάλιστα, οι σοφιστές θεωρούσαν ότι η συμβίωση των ανθρώπων σε πόλεις αποτελεί βιασμό της ανθρώπινης φύσης, κάτι το εντελώς αντίθετο με τη φυσική προδιάθεση. Κατά τη γνώμη τους, οι κοινωνίες σχηματίστηκαν **νόμῳ**, δηλαδή τα μέλη τους συμφώνησαν να ζήσουν

μαζί, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους (θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου).

Αποτέλεσμα: «*ὄτ' οὖν ἄθροισθεῖεν, ἠδίκουν ἀλλήλους ἄτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο*»: Ούτε όμως αυτή η λύση στάθηκε αρκετή για να του εξασφαλίσει την επιβίωση. Έτσι οι άνθρωποι, όταν εξέλειψε ο εξωτερικός κίνδυνος (θηρία), άρχιζαν να αλληλοσκοτώνονται και αυτό γιατί τους έλειπε ακόμα η πολιτική τέχνη, δηλ. η τέχνη για την οργάνωση μιας πολιτείας, με αποτέλεσμα να διασκορπίζονται πάλι. Χαρακτηριστική είναι η χρήση της επαναληπτικής ευκτικής «*ἄθροισθεῖεν*» στη χρονικοϋποθετική πρόταση .

Τρίτη φάση: Πολιτική οργάνωση: «*Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἑρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην*»: Οι συνθήκες μέσα στις οποίες ζούσαν οι άνθρωποι προκάλεσαν την έντονη ανησυχία του Δία. Έκρινε, λοιπόν, αναγκαίο να παρέμβει για να αποτρέψει τον αφανισμό του ανθρώπινου είδους. Ο Ερμής αποστέλλεται στους ανθρώπους για να φέρει εκείνα τα μέσα που θα εξασφαλίσουν την ομαλή τους συμβίωση. Τα δώρα του Δία είναι η *αἰδώς* και η *δίκη*.

Η *αἰδώς* είναι το συναίσθημα της ντροπής που νιώθει ο κοινωνικός άνθρωπος για κάθε πράξη που δε συμφωνεί με τις καθιερωμένες κοινωνικές αντιλήψεις, καθώς προσκρούει στον καθιερωμένο ηθικό κώδικα του κοινωνικού περιβάλλοντος, αλλά ταυτόχρονα και η αγανάκτηση που συχνά εκδηλώνεται με αποδοκιμασία για όποιον ενεργεί αντικοινωνικά. Το συναίσθημα αυτό λειτουργεί και ως κίνητρο για την εκτέλεση του χρέους και του καθήκοντος που επιβάλλει η κοινωνία στα μέλη της, αφού έτσι αποφεύγεται η αγανάκτηση και η αποδοκιμασία των άλλων.

Με τη λέξη «*δίκη*» εννοείται η δικαιοσύνη, η τήρηση των νόμων, η απόδοση δικαιοσύνης, η επιβολή ποινών στους παραβάτες των νόμων. Όμως, με τον όρο «*δίκη*» εννοείται και η τήρηση των άγραφων νόμων, των διαχρονικών κανόνων ηθικής συμπεριφοράς, ο σεβασμός των δικαιωμάτων των άλλων ανθρώπων, το αίσθημα της ανάγκης προστασίας αυτών των δικαιωμάτων.

Σκοπός: *ἴν' εἶεν κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί*: Εδώ προβάλλεται η αξία της αιδούς και της δίκης, δύο δυνάμεις, οι οποίες βάζουν σε τάξη τις κοινωνίες των ανθρώπων. Χάρη σ' αυτές τις δυνάμεις οι άνθρωποι μπορούν να αναπτύξουν δεσμούς μεταξύ τους, αποκτούν αίσθημα ντροπής, αν αδικήσουν και προσβάλλουν κάποιον, διεκδικούν την εδραίωση του δικαίου, αναζητούν σχέσεις τις οποίες θα διέπει η ισότητα, το δίκαιο, η ηθική, ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Έτσι, οδηγούνται στη συγκρότηση κοινωνιών πολιτισμένων ανθρώπων και όχι άγριων θηρίων, όπου επικρατεί ο αλληλοσπαραγμός και η αδικία. Τότε αναπτύσσονται φιλικοί δεσμοί μεταξύ των πολιτών και των πολιτών με το κράτος αλλά και μεταξύ των πόλεων. Με λίγα λόγια, δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις και οι βάσεις για την ανάπτυξη και εξέλιξη του πολιτισμού.

Προϋπόθεση: «*ἐπὶ πάντας καὶ πάντες μετεχόντων*»: Ο Δίας αποφασίζει να διανεμηθούν η *αἰδώς* και η *δίκη* σε όλους τους ανθρώπους, απόφαση που

διατυπώνεται κατηγορηματικά με δύο παρόμοιες φράσεις (*ἐπὶ πάντας-πάντες μετεχόντων*). Η ύπαρξη των πόλεων και, κατ' επέκταση, η επιβίωση του ανθρώπου εξαρτάται αποκλειστικά από την καθολική συμμετοχή στην *αἰδῶ* και τη *δίκη*. Οι δύο ιδιότητες δεν είναι δυνατό να έχουν το χαρακτηριστικό της εξειδίκευσης, όπως οι τέχνες, γιατί κάτι τέτοιο θα οδηγούσε και πάλι στη διάλυση των πόλεων, με την έννοια ότι η πολιτική προϋποθέτει πως οι άνθρωποι αποδέχονται κοινές ηθικές αξίες. Αν δεν τις αποδέχονταν όλοι, οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί θα κατέληγαν στην αλληλοεξόντωση των ανθρώπων, όπως στην προηγούμενη φάση. Η πολιτική συνδέεται άρρηκτα με την *αἰδῶ* και τη *δίκη*, που αποτελούν θεμέλιο και την αναγκαία προϋπόθεσή της· με την έννοια αυτή θα ήταν αδιανόητο να μην έχουν δοθεί σε όλους.

B3. Ο μύθος του Πρωταγόρα κλείνει με τη ρητή και μάλλον υπερβολικά σκληρή εντολή του Δία να επιβληθεί **νόμος**, σύμφωνα με τον οποίο όποιος δε θα συμμετέχει στην *αἰδῶ* και τη *δίκη* να θανατώνεται σαν αρρώστια της πόλης. Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνουν οι εξής παρατηρήσεις:

➤ Η απολυτότητα του Δία και η προσωπική επιβολή αυτού του σκληρού νόμου δείχνει την **επιτακτική ανάγκη** να διαθέτουν όλοι οι άνθρωποι την *αἰδῶ* και τη *δίκη*. Γίνεται φανερή η αναγκαιότητα ύπαρξης των αρετών αυτών, ώστε να υπάρχουν πόλεις. Η αναφορά στον ίδιο το Δία δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης της αξίας της *αἰδούς* και της *δίκης*. Φυσικά, η θανατική ποινή φαντάζει πολύ σκληρή, αποδεικνύει όμως πόσο καταστροφική μπορεί να είναι για μια πόλη η ύπαρξη ανθρώπων αναιδών και αδίκων, ώστε ο Δίας να θεωρεί ότι πρέπει να θανατώνονται, γιατί αποτελούν άρρωστο κύτταρο του οργανισμού (πόλη), που απειλεί την υγεία του.

➤ Εύλογα δημιουργείται μια απορία: αφού ο Δίας δίνει σε όλους τους ανθρώπους την *αἰδῶ* και τη *δίκη*, πώς στη συνέχεια γίνεται αναφορά σε τιμωρία αυτών που δεν τη διαθέτουν; Τελικά έχουν ή δεν έχουν όλοι την *αἰδῶ* και τη *δίκη*, που είναι τα στοιχεία που απαιτούνται για την ύπαρξη της πολιτικής; Στο ερώτημα αυτό μπορούμε να απαντήσουμε ως εξής: η *αἰδῶς* και η *δίκη* **δεν είναι ἐμφυτες** στον άνθρωπο, αφού δεν τους δόθηκαν τη στιγμή της δημιουργίας τους. Άρα, η μετέπειτα επέμβαση του Δία δεν είναι μια εμφύτευση αυτών των αξιών στην ανθρώπινη φύση. Περισσότερο μοιάζει με μια παρέμβαση που έρχεται να επιβάλει στους ανθρώπους να υιοθετήσουν αυτά τα δύο στοιχεία.

➤ Πρόβλημα δημιουργεί το «*τὸν μὴ δυνάμενον*»: εφόσον η πολιτική αρετή μοιράστηκε «*δυνάμει*» σε όλους, πώς υπάρχει κάποιος ο οποίος δεν δύναται να μετέχει; Το ρήμα *δύναμαι* σημαίνει *έχω τη δυνατότητα* αλλά και *είμαι ικανός, άξιος*. Επομένως, *ὁ μὴ δυνάμενος* είναι αυτός που έχει τη δυνατότητα, αλλά δεν είναι ικανός, άξιος να συμμετέχει στην πολιτική αρετή.

➤ Αξιοπρόσεκτος είναι ο παραλληλισμός του ανθρώπου που δε μετέχει στην *αἰδῶ* και τη *δίκη* **με αρρώστια της πόλης**. Ο Πρωταγόρας με την παρομοίωση αυτή θέλει να τονίσει την αξία των δύο αυτών αρετών. Ο μη κάτοχος τους δεν είναι απλώς «ελλιπής» πολίτης αλλά νόσημα της πόλης και ως τέτοιος πρέπει να εξοντώνεται, ώστε να μη διαδοθεί η αρρώστια και στην υπόλοιπη πόλη.

Επιπροσθέτως, ο Πρωταγόρας στο μεταφρασμένο απόσπασμα αναφέρει κλιμακωτά και τις υπόλοιπες ποινές –εκτός της θανατικής- που επιβάλλονται σε όποιον δεν μετέχει στην πολιτική αρετή. Αυτές είναι η εξορία ή, ακριβέστερα, ο θάνατος σε εξορία, η δήμευση της περιουσίας και η συνολική καταστροφή του οίκου.

Η αυστηρότητα λοιπόν των ποινών αποδεικνύει για τον σοφιστή το διδακτό της πολιτικής αρετής με ένα συλλογισμό «εκ του ελάσσονος προς το μείζον», δηλ. αν υπάρχει πολιτική αρετή και είναι αναγκαίο όλοι οι πολίτες – διδασκόμενοι ή τιμωρούμενοι- να μετέχουν σ' αυτήν διαφορετικά επιδέχονται αυστηρότατες ποινές, τότε οι αγαθοί άνδρες, αφού διδάσκουν στα παιδιά τους ασήμαντα πράγματα, θα ήταν παράδοξο να μη διδάσκουν την αρετή.

- B4. α.** Σωστό
β. Λάθος
γ. Λάθος
δ. Σωστό
ε. Λάθος

- B5. λοχαγός** → ἄγοντα, συναγωγή
ἀγαλλίασις → ἀγάματα
θρέψις → τροφάς, τροφήν
βαθμῖς → βωμούς
ἄφιξις → ἱκανή, ἱκανός
ὄχυρός → ἔχων, ἔχοντες, εἶχον, μετέσχε, μετεχόντων, μετέχοιεν, μετέχειν
διάδημα → ὑποδέσεις, δεσμοί
νεογνός → γένοιτο, συγγένειαν, γένει
ὀλέθριος → ἀπώλλυντο, ἀπόλοιτο
δεισιδαίμων → δείσας

Γ1. Τέτοια, λοιπόν, ήταν η ναυτική δραστηριότητα των Ελλήνων, τόσο αυτή που υπήρξε παλιά όσο και αυτή που διεξήχθη αργότερα (τόσο η παλαιότερη όσο και η μεταγενέστερη). Όσοι όμως επικεντρώθηκαν (έστρεψαν την προσοχή τους) σε αυτήν (δηλ. τη ναυτική δραστηριότητα) απέκτησαν πολύ μεγάλη δύναμη και από τα χρηματικά έσοδα και από την εξουσία που ασκούσαν στους άλλους· γιατί, πλέοντας ενάντια στα νησιά, τα υπέτασσαν, και κυρίως όσοι δεν είχαν αρκετή γη. Αντίθετα, στην ξηρά δεν έγινε κανένας πόλεμος, απ' όπου κάποιοι εκτός των άλλων απέκτησαν και δύναμη (απ' όπου ανέκυψε σε κάποιους και δύναμη)· όλοι (οι πόλεμοι), όσοι και αν έγιναν, διεξάγονταν με τους γείτονες του καθενός, και έτσι οι Έλληνες δεν έκαναν πολύ μακρινές εκστρατείες από την πατρίδα τους για να υποτάξουν άλλους. Γιατί δεν είχαν συμμαχήσει με τις πιο μεγάλες πόλεις ως υπήκοοι, ούτε πάλι οι ίδιοι έκαναν κοινές εκστρατείες ισότιμα [...].

Γ2. ἦν: ἔσται

ἐλαχίστην:	ἐλάττι(σσο)οσι(ν)
προσσχόντες:	πρόσχωμεν
ἐπιπλέοντες:	ἐπιπλείτε
κατεστρέφοντο:	κατεστράφθω
μάλιστα:	μάλα
διαρκῆ:	διαρκές
ἐκδήμους:	ἐκδήμοις
οὐδείς:	οὐδεμιᾶς
ἐξῆσαν:	ἐξελθεῖν

- Γ3.α. τὰ ναυτικά:** Υποκείμενο του ρήματος «ἦν», αττική σύνταξη.
- αὐτοῖς:** Αντικείμενο στη μετοχή «οἱ προσσχόντες».
- ἄλλων:** Γενική αντικειμενική ως ονοματικός ετερόπλωτος προσδιορισμός στο «ἀρχῆ».
- ἐπὶ καταστροφῆ:** Εμπρόθετος προσδιορισμός σκοπού ως επιρρηματικός προσδιορισμός του σκοπού στο ρήμα «οὐκ ἐξῆσαν».
- ὑπήκοοι:** Επιρρηματικό κατηγορούμενο του τρόπου που προσδιορίζει το εννοούμενο υποκείμενο «οἱ Ἕλληνες» ως επιρρηματικός προσδιορισμός του τρόπου στο ρήμα «ξυνειστήκεσαν».

- Γ3.β.** Η συγκεκριμένη πρόταση μεταφέρεται στον πλάγιο λόγο με τρεις τρόπους λόγω του γνωστικού ρήματος εξάρτησης «γινώσκουσι»:

α' τρόπος → ειδική πρόταση:

Ἄπαντες γινώσκουσιν ὅτι ἰσχὺν περιποιήσαντο οὐκ ἐλαχίστην οἱ προσσχόντες αὐτοῖς.

β' τρόπος → ειδικό απαρέμφατο:

Ἄπαντες γινώσκουσιν ἰσχὺν περιποιήσασθαι οὐκ ἐλαχίστην τοὺς προσσχόντας αὐτοῖς.

γ' τρόπος → κατηγορηματική μετοχή:

Ἄπαντες γινώσκουσιν ἰσχὺν περιποιησαμένους οὐκ ἐλαχίστην τοὺς προσσχόντας αὐτοῖς.

Επιμέλεια απαντήσεων

Δερμάνης Χ., Τσατσάκη Μ., Φραγκιαδάκη Δ.